

Специфіка відображення граматичної інформації у «Словнику мови усної народної словесності»

The Specificity of the Display of Grammatical Information in the “Dictionary of the Language of Oral Folk Literature”

Руслан Сердега¹
Ruslan Serdeha

¹ V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody maidan, Kharkiv, 61022, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.86-7](https://doi.org/10.22178/pos.86-7)

LCC Subject Category:
[PE1001-1693](#)

Received 10.09.2022
Accepted 20.10.2022
Published online 31.10.2022

Corresponding Author:
ruslan.serdega@ukr.net

© 2022 The Author. This article
is licensed under a Creative
Commons Attribution 4.0
License

Анотація. Мова фольклору своєрідна. Вона має виразні особливості на кожному мовно-структурному рівні. Граматика творів усної народної словесності теж має свою специфіку. Словник мови фольклору повинен мати виразне лінгвістичне спрямування. Вокабула, або ж реєстрова частина лінгвістичного словника, обов'язково має містити граматичну інформацію про слово. Подати усю граматичну інформацію про лексему, яка вноситься до реєстру словника, практично неможливо. Укладачам лексикографічних праць завжди доводиться обмежуватися певним найнеобхіднішим мінімумом, потрібним і достатнім для виконання тієї мети, яку вони перед собою ставлять. У цій розвідці ми спробуємо запропонувати такий граматичний мінімум, який буде, на нашу думку, достатнім для кваліфікованого лексикографічного опису граматики тих словесних фактів, що наявні у мові фольклору.

Мова фольклору – це передусім усне мовлення, для якого властивим є варіантність, причому не тільки на рівні текстів, а й на рівні граматики. Традиційно при іменниках подають флексію родового відмінка. Основні варіанти флексій цього відмінка обов'язково мають бути відбиті у Словнику усної народної словесності. При заголовних словах-іменниках необхідно подавати ремарку, що вказує на рід. Також необхідно фіксувати й певні дані про категорію числа, зокрема відзначати множинні іменники. Прикметники, порядкові числівники, займенники прикметникового типу фіксуємо в початковій формі (називний відмінок чоловічого роду однини). Досить характерними для текстів фольклору є нестягнені та короткі форми. Ця виразна граматична особливість вищезгаданих частин мови також потребує, на нашу думку, відображення у словниковій статті. Традиційно в українських лексикографічних працях указуються займенники, прислівники, вигуки, службові частини мови. Словникові статті, до яких входять дієслова, а вони зазвичай подаються в інфінітиві, традиційно будемо супроводжувати особовими формами (першою та другою особою однини або за необхідності іншими закінченнями). Обов'язково вказуватимемо вид дієслів, категорію перехідності і, якщо треба, неперехідності, особливо в тих випадках, якщо дієслово може виступати в текстах фольклору в обох граматичних формах. Неозначені форми на **-ти** і **-ть** слід подавати, на нашу думку, в одній словниковій статті. Дієслівні варіанти з суфіксами **-ова** й **-ува** слід подавати теж в одній словниковій статті, але форму на **-ова** виносити окремо без тлумачення і відсилати за допомогою перехресного посилання до основної форми з суфіксом **-ува**. До граматичної інформації можна включати й ті параметри, що виявляють себе нерегулярно, тому є непередбачуваними у певній загальній моделі лексикографічного опису.

Ключові слова: граматична інформація; Словник мови усної народної словесності; мова фольклору; фольклор.

Abstract. The language of folklore is peculiar. It has distinctive features at each linguistic and structural level. The grammar of works of oral folklore also has its specifics. The vocabulary of the folklore language should have an expressive linguistic direction. The vocabulary, or the register part of the linguistic dictionary, must contain grammatical information about the word. It is almost impossible to provide all the grammatical information about a lexeme entered into the dictionary register. Compilers of lexicographical works always have to limit themselves to a certain minimum necessary and sufficient to fulfil their purpose. In this paper, we will offer such a grammatical minimum, which, in our opinion, will be adequate for a qualified lexicographical description of the grammar of those verbal facts that are available in the language of folklore.

The language of folklore is primarily oral speech, characterized by variability, not only at the level of texts but also at the grammar level. Traditionally, nouns are inflected with the genitive case. In this case, the main variants of inflexions must be reflected in the Dictionary of Oral Folklore. For head nouns, it is necessary to give a remark indicating the gender. It is also essential to record specific data on the number category to mark plural nouns. Adjectives, ordinal numerals, and adjectival pronouns are recorded in the original form (masculine singular nominative case). Unstressed and short forms are pretty typical for folklore texts. This expressive grammatical feature of the parts mentioned above of speech also needs, in our opinion, to be reflected in the dictionary entry. Traditionally, in Ukrainian lexicographical works, pronouns, adverbs, interjections, and service parts of speech are indicated. Dictionary entries, which include verbs, usually given in the infinitive, will traditionally be accompanied by personal forms (first and second-person singular or other endings if necessary). Be sure to indicate the type of verbs, the category of transitivity and, if necessary, intransitivity, especially in cases where the verb can appear in folklore texts in both grammatical forms. We believe indefinite forms in **-ти** and **-ть** should be given in one dictionary entry. Verb variants with the suffixes **-ова** and **-ува** should also be given in the same entry, but the form in **-ова** should be given separately without interpretation and cross-referenced to the main form with the suffix **-ува**. Grammatical information may also include those parameters that appear irregularly and are, therefore, unpredictable in a certain general model of lexicographic description.

Keywords: grammatical information; Dictionary of oral folklore language; folklore language; folklore.

ВСТУП

Мова фольклору має особливості, які позначаються на всіх структурних рівнях, у тім числі й граматичному. На певні особливості граматики фольклорного тексту звертала увагу Н. М. Журавльова. Дослідниця відзначила, що рід використовуваних у творах усної і народної словесності іменників може відрізнятися від літературної мови, її загальноприйнятих еталонів. Причому хитання в роді, як зазначає Н. М. Журавльова, може спостерігатись у різних піснях, записаних в одній місцевості, або навіть у тій самій пісні [43, с. 49]. Граматичні особливості, вживаних у текстах українського фольклору прикметників, досліджували М. В. Іщук [24], Ю. В. Грицевич [21].

Мова усної народної творчості – це досить вагома форма будь-якої національної мови, зокрема й української. Вона суттєво впливала на формування й розвиток усної та писемної мовної практики українського народу. Доцільність і необхідність спеціального словника мови фольклору задавалось би не має викликати жодних сумнівів у філологів, проте українська усна народна творчість і досі не була об'єктом систематичного лексикографування. Слова, використовувані в усній народній словесності, можуть і мають бути об'єктом словникарства. Фольклорна лексикографія повинна стати одним із пріоритетних напрямів лінгвофольклористики, а створення словників мови фольклору – одним із головних

практичних завдань і цієї галузі знання, і української лінгвістики загалом.

Проблеми лексикографічного опису мови усної народної творчості торкаються у своїх працях такі українські мовознавці, як Т. П. Беценко, Н. О. Данилюк і Н. С. Колесник. Т. П. Беценко надала зразки лексикографування текстово-образних одиниць українських народних дум [3]. Граматичних позначок при описуваних словесних фактах, вилучених із текстів народних дум, вона практично не дає, хоча в «Словнику складних слів» [3, с. 68–82] натрапляємо на умовні скорочення, що вказують на частиномовну належність композитів і юкстапозитів (*дієсл.* – дієслово, *імен.* – іменник, *прикм.* – прикметник, *присл.* – прислівник): **цвісти-процвітати** *дієсл.*; **білозір** *імен.*, **царь-король** *імен.*; **цвіткована-мальована** *прикм.*; **трудно-нудно** *присл.* Заявлені в цій праці також позначки *займ.* – займенник, *числ.* – числівник, проте відповідних прикладів не наведено. Н. О. Данилюк належної уваги граматичній інформації про фольклорне слово теж не приділяє, хоч воно й має виразні особливості на цьому рівні. На її думку, у словнику мови фольклору «важливо представити не стільки частиномовну належність одиниць, скільки їхні семантико-синтаксичні функції» [9, с. 252]. Н. С. Колесник цікавили фольклорні власні назви. Вона запропонувала структуру словникової статті словника фольклоронімів, яка, на її думку, має містити, безперечно, спочатку реєстрове слово, потім у дужках указівку щодо загальної кількості його вживань, варіанти власної назви. Подала зразки лексикографування онімів бурлацьких та наймитських пісень [26], однак граматичні показники слова опускає. Деякі зразки лексикографування іменників та прикметників, вилучених із текстів фольклору, подано нами в статті «Граматичні риси народнопоетичних лексем та проблема їх відбиття у Словнику мови фольклору» [34], проте потрібно й далі вести пошуки в цьому напрямку. Словник мови фольклору, як і Словник мови письменника, повинен мати виразне лінгвістичне спрямування.

Вокабула, або ж реєстрова частина лінгвістичного словника, обов'язково має містити граматичну інформацію. Така інформація має на меті вказати найхарактерніші морфологічні та синтаксичні особливості тієї лексичної одиниці, що виноситься в заголовок словникової статті. Зрозуміло, що подати усю грама-

тичну інформацію про слово, яке лексикографується, практично неможливо. Укладачам словників завжди доводиться обмежуватися певним найнеобхіднішим мінімумом, потрібним і достатнім для виконання тієї мети, яку вони перед собою ставлять. У цій розвідці ми спробуємо запропонувати такий граматичний мінімум, який буде, на нашу думку, достатнім для кваліфікованого лексикографічного опису граматики тих словесних фактів, що наявні у мові фольклору.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Граматична інформація зазвичай містить дані про деякі форми непрямих відмінків іменників, передусім тих, що викликають певні труднощі у мовців. Традиційно при іменниках подають флексію родового відмінка: **ЗЕМЛЯ**, -і. *Своєї землі не мати – по світу блукати* [7, с. 22]; **СОБАКА**, -и. *Не собака, а на цепу, не людина, а ходить* [22, с. 45]; **ДОЩ**, -у. *Дорога після дощу була дуже погана* [37, с. 84]; **ПАРУБОК**, -бка. *Вийшов парубок один до сповіді* [6, с. 15]; **ДОБРО**, -а. *Вони й тепер там живуть і постолом добро возять* [32, с. 49]; **МІСЦЕ**, -я. *Колись давно село наше Кацмазова було на іншому місці, не тут, де тепер* [28, с. 155]; **КОХАННЯ**, -я. *Пісня та мила, пісня та любя – / Все про кохання, все про любов, / Як ми любились та й розійшлися, / Тепер зійшлися навіки знов* [11, с. 116]; **ПОСТІЛЬ**, -тєлі. *Первая любила – подарочок шила, / Другая любила – постіль білу слала* [33, с. 9]; **ХЛОП'Я**, -яти. *Прийшов раз селянин до пана з якимсь проханням, а з ним і мале хлоп'я припленталося – його дитина* [18, с. 4].

У текстах усної народної творчості спостерігаємо хитання в родовому відмінкові іменників II відміни чоловічого роду. Причому паралельність закінчень, їх варіантність у мові фольклору не настільки залежить від семантики, як це ми спостерігаємо в літературній мові, де вибір флексії залежить, наприклад, від значення одиничності (-а або -я) чи збірності (-у або -ю). Візьмемо зокрема слово «камінь». Так, згадана семантика *одиничності* / *збірності* певною мірою зумовлює використання того або того варіанта. Порівняймо, наприклад, такі контексти: *–Який же ти сільний? Я он, бач...–Та взяв камінь, як здавив, так з каменя мука й посипалась* [42, с. 194]; *Там, де Ятрань круто в'ється, вода з-під каменю біжить, / Там дівчина, а як зветься, –*

козак знає, та мовчить [19, с. 209]; *Тече вода з-під каменя, кінь не хоче пити, / Приступило до дівчини – не хоче любити* [11, с. 257]. У першому з них маємо виразне одиничне значення, що до двох останніх, то тут може бути значення збірності в одному випадку (вода біжить з-під багатьох каменів), а в іншому одиничності, оскільки вода може бігти й з-під одного (конкретного) каменя, проте наведені контексти не демонструють чітко відповідних значень, ми тут тільки можемо припустити, що вони присутні. Однак наведемо приклади речень зі словом *ліс* у формі родового відмінка – *Ой піду я до лісу, Та й дуба поколишу* [11, с. 131]. і *Піду я до ліса, вирву ма-линяка* [11, с. 42]. В обох контекстах зазначене слово має семантику збірності. Однак закінчення різні. Тому, на нашу думку, в таких випадках граматичну інформацію про форму родового відмінка ми тоді маємо позначати так: **КАМІНЬ**, -ю / -я; **ЛІС**, -у / -а. У тих випадках, де вибір закінчення -у (-ю) або -а (-я) впливає все ж таки із семантики слова, слід послугуватися вже наявними у традиційних словниках української мови напрацюваннями щодо лексикографічної репрезентації різних значень описуваної лексеми. Наприклад, якщо слово «дух» вживається в контексті в значенні «надприродна істота або безсмертна, нематеріальна основа в людині», то тоді воно в родовому відмінку має зазвичай тільки закінчення -а: *Ім'я отця за отця, / І сина за Максима, / І святого за сліпого, / І духа за Андруха, І амінь за камінь* [16, с. 162-163], а в стійкому народному виразі **І (й) духу нема (не зосталося, не стало, не чути** і т. ін.) «про відсутність кого-небудь, про брак чого-небудь» використовується зазвичай флексія -у. Тому напроти відповідного значення, позначуваного цифрою, слід ставити відповідну флексію, як це зокрема й роблять укладачі тлумачних словників української літературної мови: **ДУХ**, ч. 1. -у. 2. -а.

У текстах усної народної творчості спостерігаємо хитання в родовому відмінку однини іменників Ш відміни жіночого роду – флексію -и (**соли**) та -і (**солі**). М. С. Глушко, наприклад, у розвідці «Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області» подає кілька варіантів пісні «Вирву з рожі квітку» (А) *Піду до комори – Ни хліба, ни соли: / – Ой викупи, мамцю, / Із цієї неволі* [20, с. 83]; і (Б) *Піду до комори – Не хліба, не соли: / – Ой викупи, мамцю, / Із цієї неволі*

[20, с. 83]. Ці варіанти зафіксовані в одному й тому ж селі. Щоправда, записані від різних виконавців. У словниковій статті ми повинні відобразити обидва варіанти флексії родового відмінка – **СІЛЬ**, солі й соли. Подібні хитання в закінченнях родового відмінку однини, зрозуміло, спостерігаємо також і в інших іменників третьої відміни. Наприклад, **НІЧ**, ночі й ночі. *Через тебе впав я в яму, / Через твої чорні очі / Не спав же я сеї ночі!* [12, с. 534] і *Не спала я тої ночі, ні мої оченька, / Бо не була під головов милого рученька* [27, с. 91]; **СМЕРТЬ**, -і / -и. *Смійся, смійся, вражий сину, за сміх тобі буде: / Трястиме, страждатимеш, смерті бажатимеш, / У моєї паніматки води прохатимеш: «Ой дай мені, моя мати, холодної води, / Уже ж мені з твоєї дочки сміятися годі»* [11, с. 240] і *Скрипливі воротацька, / Трудно їх заперти, / Брешіть, брешіть, воріженьки, / До самої смерти* [11, с. 180].

У родовому відмінку однини іменників другої відміни (і чоловічого, і середнього роду), основа яких закінчується на приголосний **ц** ми можемо мати варіанти із закінченнями -а і -я. Граматичні форми на **-ця** виявлять себе як загальнонародні, а форми на **-ца** є виразно локальними. Ствердіння звукосполюки **ца** спостерігається в поліському наріччі української мови. Це одна з характерних фонетичних рис цього територіально-мовленнєвого утворення. Ствердіння звука **ц** якраз і спостерігаємо у фольклорних текстах, зафіксованих на Поліссі: *Бо приїде Іванко з-за сонця, / Йа привезе віночка-гостинця* [20, с. 82] і *Ой з-за сонця дружечки, з-за сонця, / Бо приїде Іванко з-за сонця* [20, с. 82]. В інших випадках маємо, як і в літературній мові, звукосполюку **ця**: *Дірявая та кишенья була, / За то тобі та гостинця нема* [8, с. 184] і *Стоїть місяць над горою, / А сонця немає...* [36, с. 29]. Отже, форми родового відмінка з кінцевим **-ца** є виразно регіональними. Їх теж треба фіксувати в словниковій статті, але, очевидно, вказувати тоді за допомогою відповідної ремарки, наприклад, *діал.*, на обмежено територіальне уживання таких форм родового відмінка: **ГОСТІНЕЦЬ**, -нця / *діал.* -нца. **СОНЦЕ**, -я / *діал.* -а.

Варіативність флексій спостерігаємо також і в інших непрямих формах відмінків іменників, уживаних у текстах фольклору. Наприклад, у місцевому відмінку однини: **ПІЧ**, на печі й на печи. *Лежить наша Ганнуся на печі* [20, с. 79] і *Кури в запічку несуться, / А на печі*

півні б'ються, / А на печі півні б'ються, / На столі миші гризуться [12, с. 395]; **КАМІНЬ**, на камені й на каменю. На камені ноги мию, / На камені стою, / Навкруг мене чари сиплять, / А я ся не бою [11, с. 146] і «Набери, сестро, піску в жменю / Та посій його на каменю, / Уставай, сестро, зіроньками, / Поливай пісок слізеньками; / Уставай, сестро, ранесенько, / Проривай пісок частенько, / А коли пісок той ізійде, / То тоді твій брат в гості прийде» [25, с. 65-66]. Мамо певну варіативність і в формах знахідного відмінка однини. Порівняймо: *Ой піду ж я утоплюся, / Об каменя розіб'юся, / Нехай люди усі знають, / Як з кохання помирають* [11, с. 208] і *Коли ж не то, – утоплюся, / Або об камінь розіб'юся, / Нехай люди будуть знати, / Як з кохання помирати* [11, с. 298]. Варіативність закінчень, зрозуміло, може спостерігатися й у формах множини, проте ми не ставимо перед собою завдання передати все різноманіття можливих граматичних варіацій непрямих відмінків. Така варіативність флексій у текстах фольклору може стати темою окремого дослідження і, припускаємо, що вона навіть може знайти лексикографічне відбиття у словниках вужчого (спеціального) призначення, спрямованих на фіксацію різних граматичних особливостей фольклорного тексту.

При заголовних словах-іменниках подають зазвичай ремарку, що вказує на рід (ч. – чоловічий, ж. – жіночий, с. – середній). Лексеми, вилучені з творів усної народної словесності, теж мають супроводжуватися відповідними позначками: **ЦІСАР**, -я, ч. *Та гуляйте, файні хлопці, / Завтра не будете: / Прийшла звістка від цесаря – / На війну підете* [23, с. 55]; **ОРДА**, -и, ж. *Оглянутья женці – Коваленко йде, / А позад себе орду веде* [14, с. 234]; **БОРОШНО**, -а, с. *Біле, як борошно, але не борошно, хвіст, як у миші, та не миша* [22, с. 26].

Якщо слово, що наявне в текстах фольклору, вживається тільки у формі множини, то теж подаємо закінчення родового відмінка і супроводжуємо його ремаркою *мн.* (множина): **ВОРОТА**, воріт, *мн.* *Вийду за ворота / – Стоїть місяць в крузі* [20, с. 82]; **ДРОВА**, дров, *мн.* *Запала, закурила / Сирими дровами, / Бо приведе милий куму / З чорними бровами* [15, с. 210]; **СМІШКИ**, -ів, *мн.* *Не викуплю, доню, / Бо не маю звідки, / Оце тобі, доню, / Дівочії смішки* [20, с. 84].

Прикметники, діеприкметники, порядкові числівники, займенники прикметникового типу подають зазвичай в однині у формі чоловічого роду, при якій подають флексії жіночого та середнього роду: **БІЛИЙ**, -а, -е; **СІНИЙ**, -я, -е; **ЗБЕНТЄЖЕНИЙ**, -а, -е; **ПЕРШИЙ**, -а, -е; **ТРЕТІЙ** -я, -е; **НАШ**, -а, -е; **МІЙ**, моя, моє. Однак такий традиційний лексикографічний опис навряд чи здатний відбити виразні граматичні риси народнопоетичних текстів. Для текстів фольклору, наприклад, характерними (як в однині, так і множині) є нестягнені форми прикметників, порядкових числівників і займенників прикметникового типу. Вони становлять специфіку фольклорної мови загалом, є своєрідною стилістичною нормою усної народної творчості, тому й потребують, на нашу думку, лексикографічної репрезентації. Нестягнені форми виявляють себе в двох відмінках – називному (*Зелена та ліщинонька, / Гей! Чом без сонечка зів'яла?* [13, с. 95]; *Тонкая, високая тополя: / Чорнявая дівчина – то моя* [39, с. 266]; *Товкачики дубовії, сосновії, / Сім літ вони валялись, / Поки ступки дождались* [39, с. 6]) та знахідному («*Зелений барвінок сади устилає, / Запашний васильок три запахи має, / А над тую повну рожу, А над тую червону / І в світі немає!*» [11, с. 23]; *Зробіть же комору, зробіть же нову, / Зачиніть мене, молодую* [11, с. 33]; *Ой дав мене мій батечко за високі гори, / Не дав мені більше віна – лиш ярії бджоли* [13, с. 120]).

Модель відбиття цієї граматичної риси може бути такою: **ВИСОКИЙ**, -а / -ая; -е / -ее, *мн.* -і / -ії. *Що на сину росте високий явор, / А на невістці – біла береза* [39, с. 277]; *Ти, висока осока, / Стели дітям звисока* [13, с. 27]; *Одна гора високая, / А другая низька; / Одна мила далекая, / А другая близька* [11, с. 202]; *Ой в ліску, в ліску на жовтім піску / Росте деревце високе, тонке* [15, с. 265]; *Рости, рости древо, / Тонке, високе, / Кучеряве, / Кучеряве / Та розпусти гілля / Зверху до кореня, / Лист додолоньку, Лист додолоньку* [36, с. 140]; *Ми пустилися в високі гори, / Ідім за грішми та й до комори* [27, с. 603]; *Ой ви, гори високії, / Поточки бистренькі, / Скажіть мені, чи ще живе / Мій отець старенький* [23, с. 540]. Таку ж модель можна застосувати для опису порядкових числівників: **ТРЕТІЙ**, -я / -ая; -е / -ее; -третьє, *мн.* -ії. *А я ж тобі лишив аж два лани жита, / Аж два лани жита, а третій пшениці* [13, с. 88]; *А друга робота – вечерю зварити, / А*

третя робота – п'ять корів здоїти [13, с. 242]; Гостила я неділеньку, гостила дру- гую, / На третю неділеньку їхала додому [13, с. 94]; А й уродиться да трой-зіллячко: / Що перше зілля – тож василечки, / А другеє зілля – тож барвіночок, / А третє зілля – тож люби- сток [39, с. 246]; А третєє свято – то п'ятєє грудня [10, с. 621]; Літа сокіл літо, літа сокіл друге, / На третєє літо сокіл прилітає [13, с. 294]; А першеє шитє батеньку післала, / А другеє шитє матінці післала, / А третєє шитє, то шовкове нитє [27, с. 451]; Так і на- валиться на тебе щось темне та волохате і до самого світанку буде мучити, до третіх півнів [37, с. 176], Що одні гості да поза сада- ми, / А другії гості у присінечках, / А третії гості поза столами, / Що за садами, тим од- казали [27, с. 440].

Нестягнені форми властиві і для так званих займенників прикметникового типу (прис- війних, вказівних, означальних, деяких відно- сних, питальних і заперечних). Наведемо далі зразок лексикографічного опису таких за- йменників: **ТОЙ**, та / тая; те / теє / тоє; мн. ті / тії. Я одбився от роду, / Як той камінь од льоду [15, с. 39]; Ой давно, давно / В мамки я була, / Та вже ж моя та доріженька / Терном заросла [15, с. 57]; Росла, росла тая трава / Та й стала хилиться, / Ждала мати дочку в гості / Та й стала журиється [15, с. 68]; «Він хоч бідний, та щасливий, / Те багатство – не на вік, / Щоб могли нас розлучити, / Нема в світі таких лік» [11, с. 204]; Не боліло мене тєє коліно, / Що летіло грабовєє поліно [15, с. 169]; Не тая розмова, не тії брови, / Не тєє личенько, що до любови [11, с. 42]; Ой ходять вони [вдовині дочки], як ті королівни [11, с. 34]; Оженися, мій синочку, / Та й живіть укупці; / Кохайтеся, любітеся, / Як тії голуці [11, с. 98].

Дієприкметники у текстах фольклору прак- тично не набувають нестягненої форми, тому для їх опису, очевидно, слід застосовувати та- ку модель: **ПОРІЗАНИЙ**, -а, -е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ПОРІЗАТИ**. А від Умані, гей, до Летичева / Недалекії милі, / Там лежать ляшки, там лежать / панки, / Як порізані свині [1, с. 136] або **ПОВ'ЮЧЕНИЙ**, -а, -е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ПОВ'ЮЧИТИ**. Ой стоять коні да попутані, пов'ючені, – / Вони од Левенця не утечені! Од- нак у тому випадку, коли вони піддаються ад'єктивізації, тобто перетворюються на прик- метники дієприкметникового походження, вони зазвичай тоді теж можуть набувати не-

стягненої форми: «А де ж твої, Хмельничень- ку, **кованії** вози?» (тут «обковані залізом») [1, с. 79]. При лексикографічному описі ад'єктивованих дієприкметників слід вико- ристовувати тоді таку ж модель, як і для ін- ших прикметників, однак зазначити у знач. прикм. **КОВАНІЙ**, -а / -ая; -е / -ее, мн. -і / -ї. у знач. прикм.

Короткі форми прикметників теж становлять граматичну специфіку фольклорних текстів. Їх пропонуємо фіксувати таким чином вели- кими літерами подавати поряд із основною (повною стягненою) формою: **ПЇВНИЙ**, **ПЇВЕН**, -а / -ая, -е мн. -і / -її. Та й один жандар стукнув пальцем по черві малому та й каже: – Повний мішок галушок! [10, с. 137]; А ти, котик чорний, / Та сідай у човен, / Лови рибки повен, / Щоб було няньці й мамці, / І бабусі старенькій, / І дитинці маленькій [26, с. 193]; Старається йу комору, / Старається і в обору, / Старається – повна скриня, / Щоб я була го- сподиня [35, с. 413]; Як буде ще й книшик / І по- вная чара, / То скажемо: – Спаси, боже, / Сього дому господаря! [27, с. 507]; Нащо в море воду лити, коли море повне [30, с. 258]; Я сміюсь на повні груди, / Радію, мов дитя, / Перетворю- ють в нас люди / І край свій, і життя [40, с. 349]; Та лежить сучка й на боку, й на боку, / Та повнії вуха табаку, табаку [12, с. 474].

Коротку форму прикметника варто виносити в окрему словникову статтю, проте не опису- вати детально цю форму, а відсилати за до- помогою перехресного посилання до словни- кової статті з прикметником повної форми. **ПЇВЕН**, див. **ПЇВНИЙ**.

За потреби необхідно подавати відомості про належність слова до певної частини мови, особливо в тих випадках, коли може виник- нути проблема з визначенням його частино- мовної належності Наприклад, порядковий числівник **третій** та його інші форми – **третя** (жіночий рід), **третє** (середній рід) **треті** (множина) можуть у певних синтаксичних конструкціях виступати в ролі іменника: Де на двох вариться, – третій поживеться [35, с. 111]; Одна збрехала, друга не розібрала, а третя по своєму перебрехала [35, с. 70]; Одно просить дня, друге просить ночі, третє каже: «Мені як удень, так і вночі витріщати очі» [35, с. 154]; Гроші – сила: одних підкуплять, других напоять, а третім лиха накоять [30, с. 32]. Для опису таких випадків можна використа- ти ремарку у знач. ім. Традиційно в українсь-

ких лексикографічних працях указуються займенники, прислівники, вигуки, службові частини мови. Наприклад, **НАШ**, а, е, *займ.* присв. [5, с. 238], **НАШАРМАКА́**, присл., розм. [5, с. 239], **НА²**, виг. [5, с. 239], **НА¹**, прийм. [5, с. 7], **НЕ**, част. *запереч.* [5, с. 244]; **АЛЕ¹**, спол. [4, с. 33]. Ми вважаємо, що не слід відступати від цієї традиції. Тому подаватимемо такі частини мови так само: **ПІШКИ**, присл. *А мудра баба і собі хвалиться: – Нехай бог приймає труда, ходила пішки туди й сюди, а маю рублика, то додому несу* [29, с. 50]; **СВІЙ**, своя, своє, *займ., присв. Свою звичку я вже знаю!* [29, с. 25]; **АТ**, виг. – *А що ж там по світах чувати? – питає пригінчий у захожого. – Ат! Що чувати! – одкажує той. – Біда! Б'ють і плакати не дають* [29, с. 23]; **ДО**, прийм. *Прийшли наймити до пана поскаржитись на погане харчування* [29, с. 24]; **ТА**, част., *підсил.* *Суддя до селян: – То ви бачили, як він задушив вашого пана? – Та... бачили...* [29, с. 24]; **БО**, спол. *Вони [чоловік і жінка] були багаті, бо мали хатнього вужа, котрий сидів собі під печею в норі і тільки як хотів їсти, тогди виходив з норі* [2, с. 208].

Можуть також виникати певні труднощі при розрізненні прикметників і дієприкметників. Тому останні зазвичай теж позначаються. Наприклад, **НАВАНТАЖЕНИЙ**, -а, -е. *Дієпр. пас. мин. ч. до НАВАНТАЖИТИ. Якось святого Миколая і святого Касіяна послали з раю відвідати землю. І побачили вони одного разу на дорозі бідного селянина, віз якого, навантажений сіном, глибоко застряг в болоті і який робив безплідні зусилля, примушуючи свого коня зрушити з місця* [41, с. 277].

У словникових статтях, до яких входитимуть дієслова, інфінітив традиційно будемо супроводжувати особовими формами (першою та другою особою однини або відповідними закінченнями). Наприклад, **КУСАТИ**, -аю, -аєш. *Розумна та пчїлка: / Чому ж тебе не кусала, / Як ти була дівка?* [15, с. 166]; **СТОЯТИ**, стою, стоїш. *Селянин, що стояв з сохою обіч, не пізнав Господа* [41, с. 89]. При дієсловах, які фактично не вживаються в першій та другій особах теперішнього чи майбутнього часу, а також при дієсловах середньо-зворотного стану на **-ся** слід подавати форму третьої особи однини: **КОРТІТИ**, -тить. *Я любила сього, того, парубочків много, / А ще кортить любити вїята молодого* [39, с. 175]; **ЗАМУТІТИСЯ**, замутиться. *Ходить козак по вулиці, нічим замутиться: «Добри вечір, мату-*

сенько, дай води напиться, / Пусту дочку на вулицю, хоча подивиться [11, с. 36]. До безособових дієслів теж необхідно додавати форму 3-ї особи однини теперішнього (майбутнього) часу й ставити при них відповідну позначку *безос.:* **ЗВЕЧОРІТИ**, -іє, *безос.* «*Жди, козаче, моя мріє, / Най надворі звечоріє, / Най на розжі роса ляже, – Правду тобі сон твій каже*» [11, с. 49].

Неозначені форми на **-ти** і **-ть** слід подавати, на нашу думку, в одній словниковій статті. З метою економії слід подавати лише одну повну форму, на **-ти**, а при ній зазначати варіантний суфікс **-ть**. Наприклад, **ЖІТИ**, **-ТЬ**, живу, живеш. *Всюди плачі, всюди крики – селян учать, як їм жити* [7, с. 21]; *У колгоспі добре жить – один робить сім лежить* [7, с. 23]. Дієслівні варіанти з суфіксами **-ова** й **-ува** слід подавати теж в одній словниковій статті, але форму на **-ова** виносити окремо без тлумачення і відсилати за допомогою перехресного посилання до основної форми з суфіксом **-ува**.

ВАНДРУВА́ТИ, ВАНДРОВА́ТИ, -ую, -уєш. *То не бідна ластівочка з ластів'ятком, / Ой то мати вандрувала із дитятком* [13, с. 298]; *Вандрувало пахоля / З Києва до Вільва* [13, с. 36].

ВАНДРОВА́ТИ див. **ВАНДРУВА́ТИ**.

Лексикографічний опис дієслова потребує також інформації про такі його граматичні показники, як категорія виду (*док., недок.*): **ПОБІГТИ**, біжу, біжиш, *док.* *Побігла лисичка до річки глечика топить* [2, с. 67], **БАЛАКАТИ**, -аю, -аєш, *недок.* *Сидять собі раз цап і баран та й балакають* [2, с. 102], *перехідності/неперехідності:* **ПРИНЕСТІЙ**, -су, -сеш, *док., перех.* У лексикографічних працях переважно використовують позначку *перех.* (*перехідне*), яка ставиться при дієсловах, що вживаються з прямим додатком. *Неперехідність* дієслова зазвичай не позначається, але коли *перехідне* дієслово може вживатися в якомусь значенні також і як *неперехідне*, то до кожного з цих значень (під окремими цифрами) подається відповідна позначка *перех.* або *неперех.:* **ПЕКТІЙ**, печу, печеш., *недок.* 1. *перех.* *Готувати їжу на вогні або на жару в пічці або на іншому пристосуванні. Своїм дітятонькам / Колачики пече, / А нам, сиротонькам, З отрубів загнете* [13, с. 407]; 2. *перех.* і *неперех.* *Обдавати жаром, надмірно гріти, палити. Та й зап'яла польнеє віконце, / Щоб не пекло на козака сон-*

це [11, с. 103]; *Не йди, Гандзю, рано в поле, / Сонце пече, стерня коле* [12, с. 99].

При дієсловах, що можуть виступати як у доконаному так і недоконаному необхідно робити відповідне позначення *недок.* і *док.*: **ВЕЛІТИ**, -лю, -лиш. *Ой варила мама рибу, а сама не їла, / Ой любила мама хлопці та й мені веліла* [39, с. 212]; *Бодай тебе, Хмельниченьку, / перва куля не минула, / Що велів орді брати дівки й молодиці!* [31, с. 233].

До граматичної інформації можна включати й інші характеристики, що стосуються граматики слова, ті, що виявляють себе нерегулярно, тому є непередбачуваними у певній загальній моделі лексикографічного опису. Наприклад, безособова форма з твердим т: **СВЕРБІТИ**, -бить / *діал.*: -бит. *Ой дівчата, кайтесь, / Молодиці кайтесь, / Свербить часом під поясом, / Почухати дайтеся* [39, с. 49]; *Болит, свербит, і ще кортит* [17, с. 192] чи дієслово зворотньо-середнього стану **РОЗВИДНІТИСЯ, СЯ РОЗВИДНІТИ**, *діал.* -иться, *ся розвидняє. А я браму замикаю, брама ся втворює, Я милого виправею, як ся розвидняє* [39, с. 183]. Можна, наприклад, виносити в заголовок окремої словникової статті специфічні безособові форми, що лишилися поза увагою тлумачних словників української літературної мови: **НАТУЧИТЬСЯ** *безос.* Насупиться, захмариться, нахмариться; покрийється хмарами. *Натучиться, нагримиться – дрібен дощик піде; / Насудяться воріженьки – дівка заміж піде* [11, с. 178]. У цьому ж контексті маємо й безособову форму «нагримиться», проте маємо в літературній мові інфінітив **НАГРИМІТИСЯ**, -мійться, *безос.* «довго погриміти, багато разів»; **ВІДНЄЛО** *безос.* Відібрало. *Ой і рано-рано сонечко сходило, / А моему нелюбіві бесіду віднєло* [13, с. 98]; **ОБПЛЕТЯНО** *безос.* Обплетено. *Ще й барвіночком й обплетяно, / Ще й калиною й оптикано* [20, с. 78]. І в цьому ж контексті **ОПТИКАНО** *безос.* Обтикано.

ВИСНОВКИ

Отже, «Словник мови усної народної словесності», як і будь-який словник лінгвістичного типу, обов'язково має містити граматичну інформацію про слово. Граматична інформація має містити дані про деякі форми непрямих відмінків іменників, передусім тих, що

викликають певні труднощі у мовців. Традиційно при іменниках подають флексію родового відмінка, але за потреби можуть подаватися й інші закінчення. Мова фольклору – це передусім усне мовлення, для якого властивим є варіантність, причому не тільки на рівні текстів, а й на рівні граматики, тому основні варіанти флексій, принаймні родового відмінка, теж мають в ньому бути відбиті. При заголовних словах-іменниках треба, подавати, звичайно, ремарку, що вказує на рід. Це особливо важливо в тих випадках, коли родові форми відрізняються від аналогічних форм літературної мови. Також необхідно фіксувати й певні дані про категорію числа, зокрема відзначати множинні іменники. Прикметники, порядкові числівники, займенники прикметникового типу фіксуємо в чоловічому роді, але й зазначаємо флексії інших родових форм. Крім того, досить характерними для текстів фольклору є нестягнені та короткі форми. Ця виразна граматична особливість вищезгаданих частин мови також потребує, на нашу думку, відображення у словниковій статті. Традиційно в українських лексикографічних працях указуються займенники, прислівники, вигуки, службові частини мови. В якості реєстрового слова, як уже згадувалося вище, зрідка використовується безособова форма дієслова. У словникових статтях, до яких входять дієслова, а вони зазвичай подаються в інфінітиві традиційно будемо супроводжувати особовими формами (першою та другою особою однини або в разі потреби іншими закінченнями). Обов'язково вказуватимемо вид дієслів, категорію перехідності і, якщо треба, неперехідності, особливо в тих випадках, якщо дієслово може виступати в текстах фольклору в обох граматичних формах. Неозначені форми на **-ти** і **-ть** слід подавати, на нашу думку, в одній словниковій статті. Дієслівні варіанти з суфіксами **-ова** й **-ува** слід подавати теж в одній словниковій статті, але форму на **-ова** виносити окремо без тлумачення і відсилати за допомогою перекресного посилання до основної форми з суфіксом **-ува**. До граматичної інформації можна включати й інші характеристики, що стосуються граматики слова, ті, що виявляють себе нерегулярно, тому є непередбачуваними у певній загальній моделі лексикографічного опису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Berezovskii, I. (1970). *Istorychni pisni* [Historical songs]. Kyiv: Radianskii pysmennyk (in Ukrainian).
2. Berezovskii, I. (1986). *Kazky pro tvaryn* [Tales about animals]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
3. Betsenko, T. (2017). *Estetyka movy ukrainskykh narodnykh dum: tekstovo-obrazni odynytsi* [Aesthetics of the language of Ukrainian national dumas: textual and figurative units]. Sumy: Mriia-1 (in Ukrainian).
4. Bilodid, I. (Ed.). (1970). *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
5. Bilodid, I. (Ed.). (1970). *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 5). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
6. Brekhunencko, V. (2007). *Yaki anekdoty «travulu» ukraintsi v XIX st. vid Haluchunu do Donbasu* [Які анекдоти «травили» українці в XIX ст. Від Галичини до Донбасу]. Kyiv: n. d. (in Ukrainian).
7. Buhaievych, I. (1993). *Dozhylasia Ukraina: narodna tvorchist chasiv holodomoru i kolektyvizatsii na Ukraini* [Ukraine survived: folk creativity during times of famine and collectivization in Ukraine]. Kyiv: Ukrainskii pysmennyk (in Ukrainian).
8. Chebahiuk, O. (1987). *Kalendarno-obriadovi pisni* [Calendar and ritual songs]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
9. Danuliuk, N. (2011). *Pryntsypy ukladannia slovnnyka movu ukrainskoi narodnoi pisni* [Principles of compilation of the dictionary of the language of Ukrainian folk song]. *Ukrainska lexikohrafia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoria, praktyka, typologia*. Larusi Hrygorivni Skrupnuk - Principles of compilation of the dictionary of the language of Ukrainian folk song. Ukrainian lexicography in the all-Slavic context: theory, practice, typology. Larisa Hryhorivna Skrypnyk (pp. 258-264). Kyiv: Instytut ukrainskoi vovy NAN Ukrainu (in Ukrainian).
10. Dei, O. (1965). *Koliadky ta shchedrivky: zumova obriadova poezia trudovoho roku* [Carols and carols. Winter ritual poetry of the working year]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
11. Dei, O. (1986). *Pisni kokhannia* [Love songs]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
12. Dei, O. (Ed.). (1967). *Zhartivlyvi pisni. Rodynno-pobutovi* [Funny songs. Family and household]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
13. Dei, O., & Yasenchuk, A. (1988). *Balady: rodunno-pobutovi* [Ballads: family and domestic]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
14. Dei, O., & Yasenchuk, A. (Ed.). (1987). *Balady* [Ballads]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
15. Dovzhenok, H. (1988). *Pisni rodynnoho zhyttia* [Songs of family life]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
16. Dovzhenok, H. (1986). *Dytiachyi folklore* [Children's folklore]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
17. Haiseniuk, V. (2019). *Moia babusia pry povidala... Folklor sela Letiache: zbirnyk* [My grandmother used to tell... Folklore of the village of Letyache: a collection]. Bila Tserkva: Vydavets Pshonkivskiyi O. V. (in Ukrainian).
18. Halchenko, P. (1971). *Prydniprovski smikhovyny: ukrainski narodni anekdoty, zhartu, dotepy* [Dnieper jokes: Ukrainian folk jokes, jokes, witticisms]. Dnipropetrovsk: Promin (in Ukrainian).
19. Halchenko, P. (1986). *Narodni usmishku: anekdoty, zharty, dotepy, buvalshchiny, nebylutsi* [Folk smiles: anecdotes, jokes, witticisms, anecdotes, fables]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
20. Hlushko, M. (2009). *Kupalski pisni Skhidnoi Voluni z sela Dubrivku Baranivskoho raionu Zhytomyrskoi oblasti* [Bathing songs of Eastern Volhynia from the village of Dubrivka, Baraniv district, Zhytomyr region]. *Mifologia i folklore*, 1(2), 75-84 (in Ukrainian).
21. Hrytsevych, Yu. (2018). *Dialektni osoblyvosti slovozmyny prykmetnykiv u folklornykh tekstakh iz Zakhidnoho Polissia* [Dialectal peculiarities of word change of adjectives in folklore texts from

- Western Polissia]. *Naukovyi visnyk SIENU imeni Lesi Ukrainku. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 12, 23–30 (in Ukrainian).
22. Huryn, I. (1963). *Ukrainski narodni zahadku* [Ukrainian folk riddles]. Lviv: Lviv. knyzhno-zhurnalne vydavnytstvo (in Ukrainian).
  23. Ioanidi, A., & Pravdiuk, O. (1974). *Rekrutski ta soldatski pisni* [Recruit and soldier songs]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
  24. Ishchuk, M. (2012). Nestiahneni formy prykmetnykiv v ukrainskii narodnii pisni [Unstretched forms of adjectives in Ukrainian folk song]. *Kultura narodov Prichernomoria-Culture of the Black Sea region*, 3, 176–178 (in Ukrainian).
  25. Khmylevska, O. (1967). *Ukrainski narodni pisni: pisni suspilno-pobutovi* [Ukrainian folk songs: social and everyday songs]. Kyiv: Muzuchna Ukraina (in Ukrainian).
  26. Kolesnyk, N. (2014). Struktura statti v slovnyku folkloronimiv (na materialii burlatskykh ta naimytskykh pisen) [The structure of the article in the dictionary of proper folklore names (based on the material of songs of burlaks and hirelings)]. *Naukovyi visnyk SIENU imeni Lesi Ukrainku. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 2, 7–14 (in Ukrainian).
  27. Lytvak, H. (1963). *Kolomyiky* [Kolomyiky]. Kyiv: Radianskii pysmennyk (in Ukrainian).
  28. Medvedyk, P. (1992). *Yevchan-zillia: lehendy ta perekazy Podillia* [Yevshan-potion: legends and tales of Podillia]. Lviv: Chervona kalyna (in Ukrainian).
  29. Mychanych, S. (1986). *Narodni opovidannia* [Folk stories]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
  30. Myshanych, S., & Paziak, M. (1984). *Ukrainski pruslivia ta prykazku* [Ukrainian proverbs and sayings]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
  31. Nudha, H. (1969). *Dumy* [Dumas]. Kyiv: Radianskii pysmennyk (in Ukrainian).
  32. Pushyk, S. (1983). *Zolota vezha: ukrainski narodni kazky, lehendy, prytchi, perekazy, zahadky ta prypovidky* [The Golden Tower: Ukrainian folk tales, legends, parables, tales, riddles and proverbs]. Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).
  33. Revytskyi, D. (1964). *Zoloti kliuchi: pisennyk* [Golden Keys: Songbook] (Vol. 3). Kyiv: Mustetstvo (in Ukrainian).
  34. Serdeha, R. (2021). *Hramatuchni rysy narodnopoetychnych leksem ta problema yikh vidbyttia u Slovnyku movy folklore* [Grammatical features of folk poetic words and the problem of their transmission in the dictionary of the language of folklore]. *Visnyk Mariupolskoho derzavnoho universytetu. Filohia*, 24, 142–148.
  35. Shubravska, M. (1970). *Vesillia u dvoch knugakh* [A wedding in two books] (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
  36. Shumada, N. S. (1985). *Narod skazhe – yak zaviazhe: ukrainski narodni pryslivia, prykazky, zahadky, skoromovky* [The people will say - as they say: Ukrainian folk proverbs, sayings, riddles, colloquialisms]. Kyiv: Veselka (in Ukrainian).
  37. Stelmakh, M., & Synytsia, I. (1956). *Narodna liryka* [Folk lyrics]. Kyiv: Radianskii pysmennyk (in Ukrainian).
  38. Sukhobrus, H., & Fedas, Y. (1973). *Kolyskovi pisni* [Lullabies]. Kyiv: Muzychna Ukraina (in Ukrainian).
  39. Sulyma, M. (2001). *Bandurka: ukrainski soromitski pisni* [Bandurka: ukrainian shame songs]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).
  40. Vasylenko, Z. (1962). *Zakarpatski narodni pisni* [Transcarpathian folk songs]. Kyiv: AN URSR (in Ukrainian).
  41. Vynnychuk, Yu. (2005). *Bibliini kazky* [Biblical tales]. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

42. Yaremiichuk, O. (1989). *Ukrainski narodni kazku* [Ukrainian folk tales]. Kyiv: Veselka (in Ukrainian).
43. Zhuravlova, N. (1987). Rid imennykiv u movi folkloru [Gender of nouns in the language of folklore]. *Kultura slova*, 32, 49–52 (in Ukrainian).